

ТЕМА ЧИСЛА:
ОПИТУВАННЯ ЖУРНАЛУ SENTENTIAE

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ¹

(експертне опитування)

Сергій Йосипенко

Повинен передусім зауважити, що мої відповіді мають попередній характер і спираються частково на мій досвід досліджень, частково – на особисті враження. Історико-філософські дослідження в незалежній Україні заслуговують бути предметом серйозних наукових студій, на кшталт тих, що відбуваються у відділі історії філософії України Інституту філософії імені Г.С. Сковороди стосовно однієї лише історико-філософської галузі – історії філософії України. Досвід таких студій свідчить, що дослідження історіографії та соціології дослідників і дослідницьких інституцій здатне помітно відкоригувати картину, складену на основі особистих вражень і поширених стереотипів, які зазвичай наповнюють нашу пам'ять.

1. Якими були найвагоміші досягнення українських істориків філософії з 1991 року?

2. Чи доречно говорити про помітні зміни в українській історико-філософській науці за останні 30 років? Якщо доречно, то про які саме і чи на крайці вони?

Варто почати з того, що було в УРСР. За радянських часів існував поділ праці між філософськими установами, згідно з яким дослідження історії філософії (усіх періодів західної, східної) та видання філософських текстів були спеціалізацією «союзного центру» – Москви, частково Ленінграда. Через це в УРСР розвивалася лише одна історико-філософська дисципліна – «історія філософії на Україні», яка була майже монополією українських істориків філософії, проте виникла й розвивалась у другій половині ХХ ст. у межах «загальносоюзної» дисципліни – «історії філософії народів СРСР», що диктувала свої правила. Упродовж згаданого періоду ця дисципліна пережила помітне розширення предметів дослідження (які іноді не мали аналогів у межах «історії філософії народів СРСР» та досліджувалися за ініціативою саме українських філософів), тут мало місце видання філософських текстів (а також переклад їх українською), відбувалася постійна робота над методологією історико-філософського дослідження і навіть траплялися методологічні дискусії.

¹ На спільне переконання членів Редколегії *Sententiae*, тридцятиріччя української Незалежності є непоганим приводом для осмислення становища, в якому перебуває наша історико-філософська спільнота. Фактично йдеться про самоосмислення спільноти. І хоча «парадні» приводи рідко приносять змістовні плоди, є сенс принаймні започаткувати розмову. Враховуючи ту роботу, яка нині триває над організацією вітчизняного філософського Конгресу, ми звернулися до кількох колег із пропозицією відповісти на 11 питань, які стосуються перебігу історико-філософських досліджень і розвитку історико-філософської спільноти за часів Незалежності. Отримані відповіді, що їх автори готували без консультацій одне з одним, пропонуємо увазі читачів. – Редколегія *Sententiae*.

Були ще дві галузі, які умовно можна вважати історико-філософськими – дослідження «німецької класичної філософії» та «критика сучасної буржуазної філософії». Умовно, оскільки дослідження в них мотивувалися загальнофілософським інтересом: у першому випадку йшлося про вивчення джерела та, фактично, складника однієї лише «наукової філософії» – «марксизму-ленінізму», у другому – про вивчення інших філософій як відхилення від цієї однієї лише наукової філософії. Розвиток цих галузей в Україні повністю залежав від «союзного центру», який забезпечував інфраструктуру дослідження, передусім тексти. Водночас у цих галузях зазвичай працювали дослідники з певними історико-філософськими компетентностями, зокрема знанням мов та навичками читання й інтерпретації текстів.

Інші періоди й галузі історії філософії були представлені хіба що окремими дослідниками, які жили й працювали в Україні, належачи до «загальносоюзних» дослідницьких мереж. Оцінювати їхній внесок у науку можна лише в контексті історико-філософських досліджень у СРСР, оскільки про існування в УРСР якоїсь української історико-філософської науки чи дослідницької мережі говорити важко.

У контексті описаної вище ситуації важко знайти однозначний критерій для оцінки змін та досягнень. З одного боку, помітною зміною є виникнення якогось історико-філософського поля в Україні, в якому конвертуються окремі досягнення попереднього періоду і з'являються нові. Таке поле (яке є необхідною, але недостатньою умовою розвитку історико-філософської науки) конституюється з огляду на необхідність викладання історії філософії в (поки що) численних українських університетах, де готують філософів, складання для цього освітніх програм, написання підручників/посібників з історії філософії, підготовку численних дисертацій з історії філософії, яка супроводжується появою великої кількості статей і монографій. З іншого боку, описані процеси за своїм змістом є більш ніж суперечливими та неоднозначними і потребують детальнішого вивчення, зокрема (у контексті порушених питань), за критеріями а) подолання радянської спадщини; б) емансипації від російського впливу і, відповідно, в) володіння (сучасною) світовою літературою з теми.

Мірою реалізації цих критеріїв при відповідних інтелектуальних і вольових зусиллях учасників цих процесів можуть окреслитись уявлення про актуальні завдання (не лише «суто українські»), у перебігу виконання яких може конституюватися те, що можна назвати українською історико-філософською наукою. Чи є критерій для оцінки нормального розвитку української історико-філософської науки «в цілому»? Суто історіографічним показником могло би стати співвідношення кількості монографій з історії філософії, виданих у межах вузьких освітньо-кваліфікаційних завдань (навчальний посібник, захист дисертації) та поза ними.

Поза згаданим контекстом (якщо не вдаватись до аналізу окремих історико-філософських галузей) можна говорити про окремі «точкові» досягнення, зокрема про появу й інституювання цілої нової галузі – дослідження східних філософій, вихід спеціалізованих історико-філософських періодичних видань, передусім *Sententiae*, спроби критичних видань філософських текстів, підготовлених у межах історико-філософських досліджень.

Помітною зміною на гірше порівняно з радянським періодом є те, що з елітарної дисципліни історія філософії перетворилася на дисципліну масову, куди можна отримати доступ не володіючи згаданими вище історико-філософськими компетентностями.

4. Яку суб'єктивність має нині українська історико-філософська спільнота?

Сукупність тих, хто має диплом з історії філософії, і/чи викладає якусь історико-філософську дисципліну, і/чи працює в межах якогось історико-філософського дослід-

дницького проекту будь-якої форми інституювання та фінансування, і/чи просто «цікавиться історією філософії», є українською історико-філософською спільнотою лише номінально. Реальна українська історико-філософська спільнота може бути тільки федерацією спільнот, організованих у різні способи. Це можуть бути члени колективів історико-філософських академічних підрозділів (кафедр, відділів тощо), читачі/автори/члени редколегії історико-філософських журналів, учасники постійно діючих конференцій, семінарів, неформальних дослідницьких груп тощо, але лише за умови, що ці структури працюють у межах власних дослідницьких програм і, відповідно, реалізують власну політику (дослідницьку, освітню, видавничу, інформаційну, кадрову тощо) у царині історико-філософської науки. Саме наявність такої програми й політики, на мою думку, робить ту чи ту спільноту суб'єктною. Конкуренція (і навіть конфлікти) між програмами і політиками різних спільнот лише засвідчуватимуть життєздатність української історико-філософської спільноти й помітно сприятимуть розвитку української історико-філософської науки.

Суто технічно, рівень суб'єктності української історико-філософської спільноти в цілому можна було б вимірювати співвідношенням кількості членів активних організованих структур і кількості членів номінальної спільноти. Проте важливішим, як на мене, є забезпечення тягlosti, збереження активності та примноження кількості цих активних організованих структур, оскільки, подолавши певний критичний поріг згаданого співвідношення, активна меншість буде здатна змінювати на краще стан справ у цілій галузі.

7. Як пов'язані рівень перекладних філософських текстів і розвиненість історико-філософських досліджень?

Культура прочитання, інтерпретації та перекладу текстів не є монополією істориків філософії. З іншого боку, переклад філософських текстів відповідно до сучасних наукових стандартів, особливо давніх текстів, потребує поєднання з історико-філософським дослідженням. Український варіант такого поєднання є досить цікавим: оскільки зі здобуттям Незалежності проблема перекладу українською постала як надзвичайна (з огляду на обсяг та складність завдань), саме вона стала одним з чинників розвитку історико-філософських досліджень, зокрема підвищення їхніх текстологічних стандартів. З іншого боку, прихід у галузь перекладу істориків філософії і, ширше, філософів, значною мірою мотивувався їхніми дослідницькими інтересами (наприклад, перекласти автора, якого досліджуєш). Діяльність українських перекладачів-філософів є чудовим прикладом того, як активна меншість (нехай і зі змінним успіхом) здатна поступово змінювати ситуацію.

3. За роки Незалежності українські історико-філософські дослідження в цілому прогресують, стоять на місці чи регресують у порівнянні з радянським часом?

6. Які сучасні тенденції у світових історико-філософських дослідженнях уже стали частиною інструментарію вітчизняних фахівців? Які з них ще тільки мають бути запроваджені?

8. Найбільші проблеми українських історико-філософських досліджень

За доби Незалежності перед українськими історико-філософськими дослідженнями постала низка невідкладних завдань. Передусім, заповнити численні лакуни, які існували в радянській історії філософії. По-друге, подолати успадковані радянські підходи до історико-філософського дослідження. По-третє, постали «суто українські» завдання, зокрема – створити корпус перекладів філософських текстів українською, україномовної історико-філософської літератури різних жанрів. Зрозуміло, що успішно виконати ці

завдання можна було лише в один спосіб – звернувшись до досвіду світових історико-філософських досліджень, що стало, зрештою, четвертим невідкладним завданням.

Не буду оцінювати рівень виконання цих завдань упродовж останніх тридцяти років, водночас зовсім не ставлячи під сумнів їхню актуальність і нагальність. Найбільшою проблемою українських історико-філософських досліджень вважаю їх замикання в колі описаних завдань, визначених нашою пострадянською ситуацією. На мою думку, для реального прогресу історико-філософських досліджень мало намагатися бути кращим, ніж за радянського часу, і не гіршим за світову історико-філософську науку, потрібно самостійно шукати й давати власні відповіді на виклики, які постають перед нами сьогодні.

Найважливішим таким викликом, на мій погляд, є зміна місця і функцій історії філософії в сьогоденній системі філософських дисциплін. З одного боку, після відмови від уявлення, що якесь одне філософське вчення може бути вершиною і підсумком розвитку всієї філософії, історико-філософський процес перестав виглядати як прогрес філософського знання, що неминуче веде до тріумфу цього філософського вчення. Відтак усі філософські вчення стали рівноцінними, і якщо в марксо-гегелівській системі завданням історика філософії було пояснити значення того чи того філософського вчення для згаданого прогресу, то теперішні історики філософії часто вважають своїм завданням пояснити значення того чи того філософського вчення самого по собі і для себе самого, тобто якнайповніше і якнайдетальніше розкрити історію філософії, «якою вона була насправді».

Проте, одночасно з цими змінами, історія філософії позбавилася тих суто філософських функцій і значення, які вона мала у марксо-гегелівській системі філософського знання, і ризикує перетворитися на самодостатню ерудитську і, зрештою, не зовсім філософську дисципліну². З іншого боку, оскільки розгляд будь-яких філософських проблем сьогодні не може мати вигляду застосування одного лише «справді наукового» філософського вчення до цих проблем, їх розгляд чи виклад у межах будь-якої філософської дисципліни неминуче набуває вигляду, який раніше був властивий лише історико-філософському дискурсові, постаючи аналізом того, як цю проблему розв'язували інші, минулі чи сучасні, філософії. Причому цей аналіз відбувається відповідно до правил, які раніше вважалися винятково історико-філософськими (звернення до оригінальних джерел, дотримання принципів їх витлумачення в належному контексті тощо).

Що в такому разі визначає специфіку історії філософії щодо інших філософських дисциплін і в чому її *raison d'être* як філософської дисципліни сьогодні? Відповідь на це запитання є визначальною для дослідницької діяльності історика філософії, від неї, у кінцевому підсумку, залежить те, як і для чого він досліджує. Свій варіант відповіді на це запитання я коротко виклав у іншому місці³, разом з тим переконаний, що це не одна можлива відповідь. Понад те, сам пошук і конкуренція відповідей на запитання про покликання історії філософії як філософської дисципліни та про особливості професії історика філософії в сьогоденніх умовах, потужно сприятиме диверсифікації історико-філософських досліджень, їхніх предметів і жанрів, а отже – реальному прогресу української історико-філософської науки.

5. Якими є відмінні риси якісного історико-філософського дослідження сьогодні?

9. Яким є пересічний науковий рівень українських історико-філософських дисертацій, чи потребує він поліпшення і якщо так, то якого?

Запитання про науковий рівень українських дисертацій з будь-якої філософської спеціальності є риторичним і, відповідно, провокує стереотипну відповідь: середній

² Підтверджуючи, таким чином, поширений поділ на «філософів» та «істориків філософії».

³ Йосипенко, С. (2020). Історія філософії в системі філософських досліджень. *Філософська думка*, (6), 21-25.

рівень низький, хоча трапляються дисертації вище середнього й високого рівня. Можна легко сформулювати й навіть формалізувати критерії низького рівня: робота виконана на основі вторинних джерел, дисертант не володіє літературою з предмета, відсутнє розуміння історичного контексту досліджуваних явищ тощо. Подолання вказаних недоліків досить, щоб підготувати якісну кваліфікаційну роботу, що засвідчує історико-філософські навички автора, його компетентність, ерудованість тощо, проте не досить, щоб така робота стала якісним історико-філософським дослідженням.

Не думаю, що можна формалізувати якісь абсолютні й об'єктивні критерії якісного історико-філософського дослідження, вони можуть бути лише змістовими, а отже – суб'єктивними. Адже множинність предметів історико-філософського дослідження визначає особливості експертизи історико-філософських досліджень (не лише дисертацій): є викладачі історії філософії, але немає ні дослідників, ні експертів з історії філософії, можуть бути лише дослідники й експерти з досократиків, ранньомодерної схоластики, французької чи української філософії ХХ ст. тощо: чим розвиненішою стає історико-філософська наука, тим глибшою є спеціалізація з усіма її перевагами й недоліками.

10. Чого найбільше бракує історико-філософській освіті в Україні?

Я б виділив три рівні такої освіти. Першим є викладання історії філософії як інформування про різні філософії та філософів у цілому, яке відіграє в структурі філософської освіти роль своєрідної пропедевтики; зазвичай воно має ті самі переваги й недоліки, що й уся наша освіта, спрямована на отримання результату (загального знання, розуміння, навичок або просто диплома) при мінімумі часу/зусиль. Цей рівень може поєднуватися з другим, на якому викладання історії філософії стає початковою школою історико-філософського дослідження, за умови, що воно спрямоване на формування уявлення про дистанцію, що відділяє нас від інших філософій та філософів. Зрештою, третім є спеціалізована освіта, тобто підготовка студентів/аспірантів, що спеціалізуються в галузі історії філософії.

Першому рівню зазвичай бракує виконання критеріїв, зазначених у п. 1-2. Другий і третій є заручниками стану розвитку історико-філософської науки. Для переходу на другий рівень потрібне звернення до коментованих видань перекладів мовою викладання, до публікацій, присвячених реальним дослідницьким проблемам – до всього того, що можна назвати «матерією» (а не готовими монументальними результатами) історико-філософських досліджень, не кажучи вже про включеність викладача в такі дослідження. На третьому рівні критично бракує включеності дисертаційних проєктів у реальні дослідницькі програми, через що кваліфікаційні роботи зазвичай не мають дослідницького характеру і спрямовані лише на деталізацію та розширення загального знання, яке формується на першому рівні. Така включеність (у розумінні як участі в колективних дослідницьких проєктах, так і експертизи дисертації відповідним колективом дослідників) могла би стати тією визначальною рисою якісного історико-філософського дослідження, про яку йдеться п. 5.

11. Якими є ключові умови розвитку історії філософії як дослідницької галузі в Україні?

Потрібно прийняти, що «зовнішні» умови розвитку історії філософії як дослідницької галузі (так само як і філософії в цілому) в Україні залишатимуться несприятливими. Історико-філософські (як і будь-які інші фундаментальні наукові) дослідження й надалі потребуватимуть потужних особистих інвестицій і не даватимуть великих матеріальних і символічних прибутків. Водночас, за певного рівня професіоналізму, у сучасному світі не складно знайти альтернативні джерела фінансової та інституційної підтримки для істо-

ико-філософських досліджень. *Realpolitik* у галузі організації досліджень мала би полягати в максимальному використанні тих можливостей, які дає існуюча академічна система, у поєднанні з альтернативними їй можливостями. Якщо ж говорити про «внутрішні» умови, то наявність підготовлених професійних дослідників є необхідною, але недостатньою для розвитку історії філософії як дослідницької галузі: потрібні активність та взаємодія згаданих організованих спільнот, конкуренція генерованих та реалізовуваних ними дослідницьких програм і політик. Покращення цих «внутрішніх» умов залежить уже від самих істориків філософії і для нього важливо застосовувати свої професійні навички не лише до предметів вивчення, а й до самих себе, тобто зробити стан історико-філософських досліджень в Україні предметом серйозного історико-філософського аналізу.

Віктор Козловський

1. Якими були найвагоміші досягнення українських істориків філософії з 1991 року?

Питання не просте, бо відповідь на нього вимагає ґрунтовного огляду досліджень за тридцять років, що вочевидь важко зробити. Тим паче, я буду дещо суб'єктивним, оскільки наголошуватиму на тих речах, із якими особисто ознайомився, особисто читав, а не просто чув про них з якихось інших джерел. Мені важливо це підкреслити хоч би задля того, щоб убезпечитись від можливих звинувачень в упередженості. Особисто я краще ознайомлений з кількома напрямками сучасного вітчизняного історико-філософського дискурсу – це філософські системи німецького ідеалізму чи так звана класична німецька філософія; це також є сферою моїх наукових досліджень. Водночас я займаюся студіюванням «духовно-академічної» філософії, генеза і розвиток якої пов'язаний з Духовними академіями імператорської Росії. Звісно, мене та моїх колег по кафедрі – а ці дослідження є нашими спільними зусиллями – цікавить філософування в Київській духовній академії до її закриття в 1919 році.

І в цьому контексті я відзначив би дві монографії про Канта і Гегеля. Власне, ідеться про монографію Михайла Мінакова «Вчення Канта про віру розуму» (2001) і монографію Дениса Кірюхіна «Вступ до філософії релігії Гегеля» (2009). Вагомим елементом цих книжок є звернення авторів до ширшого кола джерел, особливо тих, що увійшли в науковий обіг за останні десятиліття, а також тематична трансформація в порівнянні з минулими, радянськими часами, хоча, можливо, ці часи ще не відійшли в минуле, а зберігають якийсь вплив дотепер. Маю на увазі, що автори цих книжок відійшли від «заикленості» на діалектиці, улюбленій темі переважної більшості радянських, а частково й сучасних вітчизняних дослідників німецького ідеалізму, і звернулися до тих тем німецьких філософів – віра, релігія, розум, дух – які не привертали особливої уваги вітчизняних дослідників у попередні часи. Зазвичай ці теми були маргінальними, тоді як у Мінакова й Кірюхіна вони постали як центральні.

Не можу не згадати чудову збірку статей Кантівського товариства в Україні «Кантівські студії-1999» (2000) під орудою керівника товариства, відомого фахівця з німецької філософії Анатолія Лоя. Збірка об'єднувала зусилля багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників Канта, зокрема, Вольфганга Рьода і Массімо Серретті. Ця збірка мала започатковувати видання щорічників Кантівського товариства, однак, на жаль, це був єдиний випуск.

Можна згадати книжки відомих ще з радянських часів дослідників історії філософії Михайла Булатова і Юрія Кушакова, присвячені системам німецького ідеалізму, проте, як на мене, вони поступаються книжкам молодших колег, що й не дивно, адже це власне підручники, а не монографічні дослідження. Крім того, ці книжки значною

мірою відтворюють, особливо це притаманно книжці Булатова, радянські стереотипи в оцінці здобутків німецьких філософів.

Безумовно слід підкреслити видатне значення для історії української філософії праць Вілена Горського, організатора й першого керманіча філософської освіти в НаУКМА. Без його чудово написаних книжок «Нариси з історії філософської культури Київської Русі: (середина XII-середина XIII ст.)» (1993), «Історія української філософії» (1996) важко уявити сучасну вітчизняну історико-філософську науку.

Щодо духовно-академічного філософування, то тут досягнення українських дослідників вельми масштабні, і це треба визнати, особливо беручи до уваги, що цей напрям історико-філософської науки був започаткований лише 25-30 років тому, бо за радянських часів займатися філософською спадщиною Памфіла Юркевича, Івана Скворцова, Сильвестра Гогоцького, Маркеліна Олесницького, Петра Ліницького та інших викладачів КДА було майже неможливо з різних причин, переважно ідеологічних. Тож за ці роки вийшла друком низка цікавих, фахових книжок. І в цьому контексті вирізняються ґрунтовні дослідження Марини Ткачук, як персональні, так і колективні, де вона здійснювала наукове керівництво. Ткачук є авторкою книжки «Київська академічна філософія XIX – початку XX ст.: методологічні проблеми дослідження» (2000), низки інших праць з цієї тематики, зокрема, науковою редакторкою і авторкою дослідження «Київ в історії філософії України» (2000), «Філософська освіта в Україні: історія і сучасність: колективна монографія» (2011). І, безумовно, непересічне значення має грандіозна енциклопедія, що побачила світ завдяки титанічним зусиллям Марини Ткачук і В'ячеслава Брюховецького. Маю на увазі велетенський двотомовий опус «Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: Енциклопедія» (2016), де пані Ткачук не лише впорядковувала і редагувала сотні текстів різних авторів, а й сама є авторкою великої кількості статей.

Хочу також згадати новаторську роботу відомої вітчизняної дослідниці Валерії Нічик «Києво-Могилянська академія і німецька культура» (2001), до якої я неодноразово звертався у своїх дослідженнях німецької філософії, зокрема, у своєму дослідженні антропології Канта.

ґрунтовними є дослідження томізму Андрієм Бауместером, що значно збагатили нашу історико-філософську науку. Тим паче, що ці студіювання оприлюднені в кількох ґрунтовних монографіях.

Цікавою є праця Олексія Панича «Розвідки з історії скептицизму в британо-американській епістемології» (2007), де фахово досліджується спадщина Гобса, Лока, Барклі, Г'юма.

Треба згадати ще й книжку Степана Кошарного «Феноменологічна концепція філософії Е. Гуссерля: критичний аналіз» (2005). Я знаю, що цю книжку автор писав довго, працюючи над текстами Гусерля дуже ретельно. У нього є ще й досить цікаве «раннє» дослідження «Біля джерел філософської герменевтики (В. Дильтей і Е. Гуссерль)» (1992). У контексті феноменології ґрунтовним доробком є праця Вахтанга Кебуладзе «Феноменологія досвіду» (2011).

Я розумію, що це далеко не повний перелік здобутків вітчизняної історико-філософської науки, вочевидь щось я пропустив, а щось і не читав. Однак і цей перелік свідчить про значні успіхи вітчизняних історико-філософських досліджень.

2. Чи доречно говорити про помітні зміни в українській історико-філософській науці за останні 30 років? Якщо доречно, то про які саме і чи на краще вони?

На мою думку, історико-філософські дослідження в Україні за часи Незалежності отримали значний імпульс, збагатилися, причому збагачення це як тематичне, бо сут-

тво розширився тематичний обшир досліджень, так і концептуальне, оскільки сучасні фахівці поступово орієнтуються на сучасні методи дослідження, а це уможлиблює вибудовування нових концептуальних візій текстів, ідей, філософських постатей минулих епох. Це також відрізняє сучасну ситуацію від минулих, радянських часів. І в цьому я вбачаю позитивні зміни. Вже не треба весь час «співати осанну» марксистсько-ленінській методології. Іноді забувають про цей марксистський «догматичний символ віри», коли намагаються якось виправдати радянські часи, переконати публіку в численних здобутках тодішньої філософії. Можливість (звісно якщо бажаємо і можемо скористатися цією можливістю) послуговуватися різними методами я вважаю вкрай важливою опцією сучасного гуманітарного дискурсу. Більше того – це наше велике надбання, яке варто зберігати як безумовно цінність.

3. За роки Незалежності українські історико-філософські дослідження в цілому прогресують, стоять на місці чи регресують у порівнянні з радянським часом?

Вище я вже зазначав – успіхи за роки Незалежності є, вони цілком зримі. Тому я б відповів на це питання позитивно – наші історико-філософські дослідження вочевидь прогресують, якщо розуміти цей прогрес не лінійно, не як щось універсальне, а так би мовити, як різновекторні лінії (часто не прямі, а вигнуті, «покручені») історико-філософських досліджень, де ми спостерігаємо як успіхи, так і невдачі, і де концептуальні «прориви» в одних дослідженнях контрастують на фоні «сірих», прохідних досліджень. Але що цікаво – «проривні», сучасні дослідження задають «вищу планку», відтак у нас є нові критерії для оцінки того, що друкується і претендує на статус історико-філософської науки. Тому й «сірим» дослідженням поступово стає дедалі важче себе позиціонувати як академічні доробки.

4. Яку суб'єктність має нині українська історико-філософська спільнота?

Мабуть, усе таки, суб'єктність як самодостатність є, і ми спостерігаємо це як на рівні сучасних досліджень, так і на рівні наукових товариств, які об'єднують інтелектуальні зусилля різних фахівців. Це і Український філософський фонд, і Кантівське товариство, і Спілка дослідників модерної філософії, і Феноменологічне товариство та ін. осередки. Звісно, не всі вони функціонують активно, проте їх наявність свідчить про потребу об'єднуватись, особливо за умов поступового скорочення присутності філософії в університетській освіті, я б сказав навіть радикальніше – падіння статусу філософії, дедалі більшого її розчинення в якійсь «гуманітаристиці». За таких умов плекання своєї «суб'єктності», самостійності є правильним кроком і на цьому шляху нам належить ще багато чого зробити. Тож не дивно, що започатковуються нові ініціативи, зокрема, приватні, з боку українських підприємців, що також допомагає формувати нові, незалежні філософські осередки, де практикуються філософські лекції, філософські дослідження, фахові переклади текстів. Я спостерігаю тенденцію зростання таких ініціатив, і це обнадійлива ознака часу.

5. Якими є відмінні риси якісного історико-філософського дослідження сьогодні?

Тут нічого видумувати не потрібно, світова наука відпрацювала чіткі критерії, сталі риси якісного історико-філософського дослідження.

– Звернення то текстів, постатей та ідей минулих епох потребує вміння розрізняти (і, відповідно, відокремлювати) те, що перебуває у фокусі дослідницького інтересу, і те, що постає як тло, або контекст такого дослідження. Така сфокусованість потребує від ученого чіткого визначення теми свого дослідження. Тобто не слід у своєму дослідженні «розповзатися» по всьому тексту, намагатися сказати все, що ти знаєш, чи тобі

здається, що знаєш, «стрибаючи» з теми на тему. Тож історико-філософське дослідження мусить бути тематично сфокусованим.

– Дослідження повинно спиратися на певну методологію, причому як історичну (знання епохи, біографії філософа, його праць, кола ідей) і філологічну (вміння читати й розуміти складні тексти написані в інші, часто віддалені історичні епохи, вміння ці тексти аналізувати, зіставляти з іншими, тобто займатися компаративістикою), так і філософську методологію – феноменологічну, герменевтичну, аналітичну, трансцендентальну (з різними модифікаціями), критично-раціоналістичну, можливо, навіть із залученням шизоаналізу, деконструкції тощо. Історико-філософське дослідження може бути цілком свідомо орієнтоване в бік виявлення філософських ідей та концептів у текстах минулих епох чи, можливо, не таких уже й минулих, а ближчих до нашого часу. Те, що це, так би мовити, саме філософське дослідження, визначається не довільно, а темою і відповідними методами. Воно може бути історично чи філологічно, чи лінгвістично орієнтованим, і це цілком прийнятна стратегія. Тоді дослідник повинен спиратися на інші методи, властиві цій стратегії, і про них публіка повинна знати. Я вважаю, що історико-філософське дослідження, особливо якщо воно чимале, не стаття, а монографія, може послуговуватися різними методологічними підходами.

– Дослідження мусить бути належним чином структурованим, особливо, коли йдеться про великі, монографічні праці. Це означає, що коли ми досліджуємо кілька сюжетів в рамках однієї теми, а це часто трапляється, то слід подавати ці сюжети синхронізованими в межах теми, а не розглядати їх незалежно один від одного. Така незалежність можлива, коли ми пишемо нариси, кожен з яких актуалізує один сюжет. А все дослідження постає як збірка нарисів, а не монографія, суть якої – тематична синхронізація. Найкращі взірці історико-філософської науки завжди її демонструють.

– Дослідження повинне вписуватись у певний дискурс, тобто послуговуватися певною концептуальною мовою, яка має не суб'єктивне, а інтерсуб'єктивне значення, тобто, це мова, сюжети, тексти, що здобули соціально-визнаний статус у межах історико-філософської науки.

Я вже не кажу про знання мов як необхідну рису історико-філософського дослідження, бо це до такої міри банально і заявлено, що постає як суцільний трюїзм. Це аксіома для будь-якого наукового дослідження. Для істориків філософії це зазвичай не лише знання сучасних мов, а й знання «старих», давніх, «мертвих» мов, якими дослідник, якщо він свідомо вибрав, наприклад, давній період філософування, повинен також володіти.

6. Які сучасні тенденції у світових історико-філософських дослідженнях уже стали частиною інструментарію вітчизняних фахівців? Які з них ще тільки мають бути запроваджені?

Наші фахівці вже працюють з оригінальними текстами, інколи застосовують сучасну методологію дослідження. Однак у цьому плані ще багато що потрібно зробити. Зокрема, частіше залучати методи гуманітарних наук – семантичні, компаративістські, деконструкційні, культурологічні підходи – усе це практикують сучасні зарубіжні фахівці. І не лише ці методи, а й методи нейронаук, навіть метод моделювання дедалі частіше застосовують сучасні історики філософії.

Крім того, сучасні історико-філософські дослідження незрідка розгортаються як міждисциплінарні студії, що, як на мене, можливо, і не надто продуктивні, проте дозволяють вийти на інший рівень досліджень, відштовхуючись від якого можна досягти нових результатів, зокрема, у роботі з текстом.

7. Як пов'язані рівень перекладних філософських текстів і розвиненість історико-філософських досліджень?

Як би сказав, цей зв'язок є прямим. Я не вважаю продуктивним, коли перекладацьку роботу висувають на перший план, як необхідну умову історико-філософських досліджень. Я розглядаю це з іншого боку – дослідження окреслюють тематичне поле, на прямий й постаті минулого, праці яких варто перекласти, прокоментувати (особливо якщо це тексти давніх авторів). І це цілком прийнятна схема – від фахового дослідження до перекладу.

І ще одне – перекладач мусить володіти рідною мовою, бо її ресурси завжди кидають виклик перекладачу, його вмінню віднайти питомі слова, звороти, які б уможливили більш-менш адекватний переклад філософського тексту. Лише наївні аматори можуть вважати, що ці проблеми розв'язуються просто, досить зазирнути в словники, чи віддати переклад філологу-редактору.

Як на мене, у нас вже є когорта дуже фахових перекладачів-дослідників, що спеціалізуються на певних епохах і філософських постатях. Є такі, може, варто їх вказати – це Андрій Богачов, Іван Іващенко, Вахтанг Кебуладзе, Віталій Терлецький, Олег Хома. Звісно, це моя суб'єктивна «когорта», мабуть, когось я не назвав, прошу вибачити. Що їх об'єднує? Усі вони вчені, дослідники, фахівці в певних сферах історико-філософської науки.

8. Найбільші проблеми українських історико-філософських досліджень

Не хочу бути ментором, проте вважаю за можливе сказати – нам не вистачає фахівців, підготовлених дослідників, які би бажали й могли займатися певними історико-філософськими напрямками, персоналіями, темами. Я далекий від модного, досить розповсюдженого зневажливого ставлення до рівня сучасної підготовки студентів-філософів. І якщо викладацька робота ще може припадати якесь коло студентів, то дослідницька стежа приваблює меншість. І це цілком зрозуміло, і не повинно сприйматися суто негативно. Розвідувальна діяльність, а дослідження – це розвідка, пошук невідомого, потребує виняткової зосередженості, вміння не лише сформулювати тему, а сформулювати проблему чи апорію, як казав Ніколай Гартман. Треба вміти порушувати «правильні», тобто валідні теми і проблемні питання – усе це рухає дослідження, пошук. Але це не може цікавити загал студентів. Тим паче, треба мати на увазі, що фахова підготовка саме істориків філософії (якщо це можливо в наших умовах) потребує багаторічного навчання – у магістратурі, аспірантурі, докторантурі, прослуховування низки дисциплін, і не лише філософських, методологічних, а й лінгвістичних, філологічних, можливо, історичних, проходження вишколу з перекладацької майстерності. Це, як на мене, головна проблема нашої науки.

9. Яким є пересічний науковий рівень українських історико-філософських дисертацій, чи потребує він поліпшення і якщо так, то якого?

Я б не «посипав голову попелом» і не волав, що все пропало, а історія філософії перебуває в занедбаному стані. Сумна констатація, яку артикулює дехто зі сучасних фахівців. У мене інше розуміння ситуації, яке спирається на власний досвід. І я вважаю, що досвід тут – єдино можливий критерій. Бо для того, щоб робити «генеральські» узагальнення, потрібно бути принаймні «генералом», тобто людиною, що має в розпорядженні великі масиви інформації. Я можу спиратися на власний досвід, власне спілкування з фахівцями, аспірантами, дослідниками, перекладачами, що й дає підстави для деяких обережних висновків. Тож я вважаю, що рівень досліджень поступово зростає. Про це свідчать як дисертації, із якими я ознайомлений, так і наукові публікації. Хоч і слабких робіт вистачає.

10. Чого найбільше бракує історико-філософській освіті в Україні?

Бракує фахівців, про що я вже казав, тому ми й потерпаємо від обмеженості тематичного обшару історико-філософських досліджень. Це також впливає на можливості підготовки молодих фахівців. Бо готувати фахівців з історії філософії, з урахуванням її напрямків, періодів, особливо давніх, неможливо без відповідних фахівців. Фахівця може підготувати лише фахівець. Це елементарна констатація. Безумовно, у нас є фахівці високого рівня, що чудово володіють інструментарієм наукової роботи в межах певних напрямів, тем, це факт, проте з багатьох напрямів історико-філософської науки нам і досі бракує фахівців. Саме тому тематичне коло нашої науки поки що «звужене» – як за тематикою, так і за мовними компетентностями, епохами, персонами.

11. Якими є ключові умови розвитку історії філософії як дослідницької галузі в Україні?

Цих умов декілька і вони добре відомі:

– Свобода інтелектуального пошуку, причому як з свободою тематичною, так і методологічною, концептуальною. Здається, це стосується будь-якого дослідження, проте для історії філософії ця вимога особливо вагомим, бо тут дослідникові доводиться діяти «поліфункціонально» – бути й істориком, і філософом, філологом, перекладачем, інтерпретатором тощо.

– Як я вже багаторазово казав: плекання фаховості, професійності, створення інфраструктури (освітніх програм на філософських факультетах, громадських центрів), де би фахівці готувались із різною інтенсивністю, на різних рівнях.

– Формування потужного «перекладацького» середовища, підготовка перекладачів філософських текстів, причому доцільно поступово розширювати спектр мовної підготовки, передовсім за рахунок давніх мов.

– Організувати щорічні (чи дворічні) конкурси на найкращі історико-філософські дослідження і, мабуть, переклади (якщо це можливо, з огляду на складність оцінки саме перекладів). Це би стимулювало позитивні зміни в нашій сфері.

– Може, варто визначати найкращого «викладача/ів року» (а, можливо, і студентів) у царині історії філософії.

Олексій Панич

1. Якими були найвагоміші досягнення українських істориків філософії з 1991 року?

Ми не маємо жодного якісного історика філософії «панорамного» типу – тобто такого, що на підставі різномірної емпірії окреслив би власне бачення історико-філософського процесу на європейському континенті в цілому. Тому головні здобутки фрагментарні: де склалося так, що є непересічний фахівець чи, краще, невеличка група фахівців, там і є помітні досягнення. Напевно, найбільше пощастило кантознавству: тут не просто з перекладами, але принаймні є зацікавлена мікроспільнота, усередині якої так-сяк триває професійний діалог. Дещо схоже останнім часом формується в царині вивчення модерної філософії. Відповідно, маємо два товариства: Кантівське та Паскалівське. Інших схожих спільнот я не знаю, хоча окремі глибокі дослідження знаю, стосовно й української, і європейських філософських шкіл і традицій. Тому українська історія філософії нагадує пазл, в якому окремі клаптики вже поклали й вони знайшли своє місце, але між цими клаптиками ще багато незаповненого простору. А втім, маємо надто мало людей для вивчення надто багатьох цікавих тем, щоби такі мікроспільноти формувалися в більшій кількості.

2. Чи доречно говорити про помітні зміни в українській історико-філософській науці за останні 30 років? Якщо доречно, то про які саме і чи на краще вони?

Так, доречно. Насамперед, поступово стало соромно виконувати історико-філософські дослідження, спираючись на чужі переклади. З іншого боку, почало поволі

формування розуміння того, що якісний переклад провідного філософського тексту – це вже неабияке філософське дослідження.

Не відкрию Америки, якщо додаю, що роль потужного каталізатора цих процесів зіграла українська версія «Європейського словника філософій».

Плюс, див. попередній пункт. 30 років тому ми не мали власної школи кантознавства, а тепер вже маємо. 30 років тому не мали жодного уявлення про розвиток філософської культури в Україні від Київської Русі до Гетьманщини й далі, а тепер вже маємо.

Власне, 30 років тому сама «українська історико-філософська наука» існувала лише номінально. Що в ній, власне, було українського, крім території перебування? Аж нічого. Була хіба київська школа радянської філософії й трохи пам'яті у Львові про львівсько-варшавську школу.

А тепер «українську історико-філософську науку» принаймні можна обговорювати як щось реально суще.

3. За роки Незалежності українські історико-філософські дослідження в цілому прогресують, стоять на місці чи регресують у порівнянні з радянським часом?

Прогресують, зі вже названих причин. Додаю до цього ще методологічний плюралізм та відсутність ідеологічного пресу: ніхто не змушує істориків філософії бачити історико-філософський процес ні «за Гегелем», ні «за Раселом», ні «за Рорті», ні «за Касен», але все це відкриті можливості, які кожен вільний обирати чи не обирати.

4. Яку суб'єктність має нині українська історико-філософська спільнота?

Зародкову. Про справжню суб'єктність говоритимемо, коли буде національне професійне товариство істориків філософії (окремо чи як секція українського філософського товариства загалом), у межах якого буде і цілісне бачення, «де що робиться», і певні професійні запити/рекомендації назовні (до МОН, Інституту філософії, профільних факультетів, тощо). Але історико-філософський часопис вже є (*Sententiae*), а це неабияка «точка збирання» для формування названої спільноти. Принаймні ми починаємо саморефлексію на цю важливу тему.

5. Якими є відмінні риси якісного історико-філософського дослідження сьогодні?

Знання мов (навіть не «мови»). Знання історико-культурного контексту. Текстологічний вишкіл. Методологічна ясність (аналізуючи будь-який клаптик, усе одно привносиш туди власне розуміння суті історико-філософського процесу; питання лише в тому, обдумане воно чи спонтанне, свідоме чи неусвідомлене). Знання дослідницької літератури з обраного предмету кількома європейськими мовами.

А на додачу – чітке розуміння того, як треба будувати це дослідження для сьогоднішньої національної та/чи міжнародної аудиторії. Що, до речі, може ставити перед дослідником дуже різні, навіть взаємно несумісні завдання (якщо, наприклад, тут аудиторії потрібні огляд і «база», а на батьківщині досліджуваного автора – тонкощі та нюанси; або навпаки, коли йдеться про українського автора).

6. Які сучасні тенденції у світових історико-філософських дослідженнях уже стали частиною інструментарію вітчизняних фахівців? Які з них ще тільки мають бути запроваджені?

Паки і паки знання мов. Участь у міжнародних професійних дискурсах зацікавлених фахівців. Це щодо загального. А конкретніше, ситуація з історико-філософськими дослідженнями та їхніми тенденціями в різних країнах і царинах настільки різна, що тут важко вказати на щось, що треба «просто взяти й запровадити». Немає ні односторонності, ні якихось помітних «загальносвітових тенденцій».

7. Як пов'язані рівень перекладних філософських текстів і розвиненість історико-філософських досліджень?

Напряму. Безпосередньо. І не тому, що український дослідник «не може прочитати текст в оригіналі», а тому, що без системно і якісно зробленого перекладу він/вона не зможе адекватно висловити свої спостереження та висновки українською мовою. Або для цього потрібно... робити власні переклади. Тому не лише наявність якісних перекладів «штовхає» вперед історико-філософські дослідження; може бути і зворотна динаміка.

8. Найбільші проблеми українських історико-філософських досліджень

Оскільки в середньому на кожну цікаву ділянку досліджень у нас на країну припадає десь по півтори людини, які до того ж затиснуті щоденним зароблянням на прожиття і навряд чи спілкуються між собою (за поодинокими винятками), найбільша проблема – це, з об'єктивних причин, відсутність національних дослідницьких профільних спільнот і сталих україномовних історико-філософських дискурсів. Але швидкої ради на те нема.

Утім, наша провінційність також дає їй деяку перевагу: якщо в англomовному світі можна, наприклад, усе життя досліджувати «раннього» Х'юма й навіть не цікавитися «пізнім», і при цьому мати цілком пристойну спільноту однодумців із тим самим дослідницьким інтересом, то в нас воленс-ноленс доводиться «чутися» головним чином з колегами, які досліджують «когось іншого» / «щось інше», і шукати з ними якісь точки перетину. Воно радше забирає глибину, але більше сприяє панорамності мислення. Напевно, це наша особливість, яку треба просто прийняти як факт.

9. Яким є пересічний науковий рівень українських історико-філософських дисертацій, чи потребує він поліпшення і якщо так, то якого?

Я їх за останні роки бачив дуже мало, бо не працюю в державній вищій школі від 2013 року, а в недержавній не маю справи з дисертантами. Ті поодинокі, що мені траплялися на очі (КНУ), були виконані цілком пристойно. Але не знаю, скільки тут винятку і скільки правила.

10. Чого найбільше бракує історико-філософській освіті в Україні?

Не буду й тут оригінальним: вивчення кількох мов (включно з грекою та латиною та/або арабською), вивчення історії культури (але: не за наявними підручниками «Культурології»), практика докладного аналізу філософських текстів (прочитаних мовою оригіналу). Винищення напалом з ментальності студентів принципу «я цього автора не читав / не читала, але охарактеризувати його філософські ідеї можу». Буде освіта забезпечувати це – решта додасться.

11. Якими є ключові умови розвитку історії філософії як дослідницької галузі в Україні?

Формування «самосвідомої» історико-філософської спільноти, яка системно тримає в полі зору й періодично виносить на обговорення все, що робиться в країні у цій дослідницькій галузі.

Віталій Терлецький

1. Якими були найвагоміші досягнення українських істориків філософії з 1991 року?

Мабуть, найвагоміше досягнення пов'язане з усвідомленням того, що українські історико-філософські дослідження/праці/підручники мають бути українськими принаймні за мовною ознакою. Перехід на українську мову тривав і триває досить складно, що зумовлено як домінуванням російськомовних джерел, так і почасти небажанням змінювати щось там, де можна й не змінювати.

Другий, також суттєвий здобуток полягає в тому, що поволі стало зрозумілим: установлені в радянській історії філософії схеми, навички чи кліше виявилися штучними і невідповідними дійсності. Якщо раніше чітко розмежовували, наприклад, лінії «матеріалізму й ідеалізму», нехай то в античній або модерній філософії, то починаючи з 1991 від такого підходу до класифікації почали відмовлятися.

Ще один істотний здобуток за останні 30 років пов'язаний із тим, що знайомство вітчизняних істориків філософії з досвідом зарубіжних колег (у перекладах чи в оригіналах) усе ж значною мірою «відкоригувало» багато чого у формі й змісті подання традиційного матеріалу. А що стосується наукових досліджень, то тут насамперед ідеться про рефлексію над методологічними стратегіями досліджень і про розширення горизонту наукових розвідок.

2. Чи доречно говорити про помітні зміни в українській історико-філософській науці за останні 30 років? Якщо доречно, то про які саме і чи на краще вони?

Безперечно, зміни наявні! І з кожним десятиліттям вони дедалі перцептивніші. Дедалі більший відхід від радянського минулого, відкритість до (с)прийняття сучасних західних/східних версій історії філософії, поступове усвідомлення значущості оригінального твору для історико-філософського дослідження (тобто того факту, що ні Платон, ані Декарт, ані Кант не писали свої тексти українською чи російською мовами), залучення до історико-філософського аналізу класичних і сучасних розвідок із відповідної тематики – усі ці риси вирізняють вітчизняну історію філософії за останні три десятиліття. Звісно, ми маємо не так багато досліджень, яким властиві зазначені характеристики, але те, що таких досліджень стає поволі більше, усе ж, додає оптимізму.

А те, що ще досі нерідко трапляються кондові виклади (підручники, посібники, словники, статті) історико-філософського змісту, лише підтверджує припущення, наскільки нам важко позбутися радянського колоніального минулого. Утім, як казав ще Менандр, «Час лікує всі поразки»!

3. За роки Незалежності українські історико-філософські дослідження в цілому прогресують, стоять на місці чи регресують у порівнянні з радянським часом?

У цілому дати оцінку тут непросто, завжди є небезпека потрапити в слабко обгрунтовані спекуляції. Утім, як на мене, можна стверджувати наявність більшого прогресу, ніж регресу. Якщо не зважати на кепський стан справ із підручниками з історії філософії (за винятком, мабуть, історії української філософії), то значна частина історико-філософських досліджень, усе ж, прогресує. Це помітно за низкою ознак: за досить широким спектром різних тематик дослідження, особливо сучасної філософії; за поступовим звертанням до малодосліджених тем; за прагненням усе ж орієнтуватися на оригінальну джерельну базу, а не на переклади; не в останню чергу і за повільним, але незмінним засвоєнням досвіду західних колег.

Регресові явища чи радше «тупцювання на місці» теж трапляються і пов'язані вони насамперед із досі низьким рівнем дисертацій, що захищаються з історії зарубіжної філософії. На жаль, для багатьох колег-філософів усе ще нормою залишається уявлення, що історик філософії може й не знати мов тих авторів, про яких вона/він пише. Особливо це стосується давніх мов. Тому й виходить, що захищають, наприклад, дисертацію про Фридриха Ніцше без знання німецької. Єдина втіха лише від того, що з історії західної філософії захищають не так і багато дисертацій.

4. Яку суб'єктивність має нині українська історико-філософська спільнота?

Тут передусім природно напрошується питання: а чи є в нас українська історико-філософська спільнота саме як спільнота? Певно, існує чимало тих, хто ідентифікують

себе як істориків філософії (викладачі, науковці, незалежні дослідники). Так само певно й те, що спеціалізація в цій царині має вирішальне значення, бо, скажімо, фахівець з арабської середньовічної філософії не вельми перейматиметься дослідницькими зусиллями того, хто займається німецьким ідеалізмом. Цей момент спеціалізації спричиняється до формування фахових груп, осередків чи навіть товариств, в яких дослідники об'єднані за професійною ознакою. І в Україні зараз існують кілька таких об'єднань/товариств, які вирізняються історико-філософською спрямованістю. Як на мене, якщо й можна говорити про суб'єктність у вказаному сенсі, то єдино лише в рамках таких об'єднань/товариств. Адже спільнота – це, крім іншого, ще й спільність певних цінностей, поділяння відповідних принципів і практикування певного етосу. Чи можемо ми стверджувати, що всі вітчизняні історики філософії сповідують спільні цінності? Гадаю, що таке дійсно трапляється в дуже і дуже обмежених, вузькоспеціалізованих осередках, однак точно не стосується всієї спільноти.

Щодо суб'єктності, то і в цьому аспекті нашої спільноти є ще над чим міркувати і працювати. Адже суб'єктність передбачає рефлексивність, спроможність критично оцінювати себе з огляду на відповідні стани справ, у нашому випадку – співвідносити рівень своїх досліджень і досягнень із реаліями часу. На жаль, не в одному осередку, що займається історією філософії *ex professo*, можна констатувати брак такої рефлексії в принципі.

А проте є і добра новина! Історія філософії, як одна з небагатьох наукових дисциплін філософії, має достатній потенціал для набуття такої суб'єктності. Але це можливо лише за дотримання високих фахових стандартів і в навчальному процесі, і в науковому дослідженні, і, зрештою, у публічному просторі. Німецький правник Г. Радбрух якось зауважив, що право чинне лише тоді, коли є твердий осередок фахівців (правників), які знають і визнають право. Гадаю, ця на позір проста думка, усе ж, є продуктивною і для української спільноти істориків філософії.

5. Якими є відмінні риси якісного історико-філософського дослідження сьогодні?

Безперечно, сучасне історико-філософське дослідження має виходити із презумпції тексту, тобто оригіналу. Сьогодні вже стало, здається, очевидним: якщо хтось провадить розвідку, скажімо, про досократиків чи Платона, то він/вона просто зобов'язані знати старогрецьку мову, розуміти тодішній інтелектуальний контекст, знати якнаймені на найвагоміших сучасних дослідженнях з цієї проблематики. Те ж саме стосується будь-якого іншого філософа минулого або сучасності. Знання мов при цьому є *conditio sine qua non* будь-якого фахового дослідження.

Водночас – і це вагомо підкреслити – на сьогодні існують різні традиції викладу історії філософії. Одна ставить на чільне місце якомога докладнішу доксографію автора, інша – саму аргументацію автора, ще інша – історично-культурний контекст вчення, а ще інша – валідність аргументів філософа з точки погляду сучасності. Такий методологічний плюралізм у дослідженні, звісно, сприяє висвітленню багатьох заявлених історико-філософських тем і сюжетів. Але при цьому, усе ж, варто зважувати на те, що для українського реципієнта вагомою залишається проблема коректного й компетентного відтворення думки філософа, що можливо лише при зверненні до оригінальних творів.

6. Які сучасні тенденції у світових історико-філософських дослідженнях уже стали частиною інструментарію вітчизняних фахівців? Які з них ще тільки мають бути запроваджені?

Здається, у нашій ситуації варто говорити не стільки про сучасні тенденції, скільки про засвоєння елементів класичного інструментарію, що їх нам так відчутно бракує. Робота історика філософії – це робота насамперед із оригінальними текстами певної традиції, а

також із так званою додатковою літературою, обсяг якої може досить істотно варіюватися (коментарі, словники, довідники тощо). Але на сьогодні у світовій практиці вже майже не досліджують/викладають глобальні й загальні теми чи комплекси проблем, а зосереджуються на цілком конкретних, вузькоспеціалізованих питаннях і намагаються їх з'ясувати в контексті певної традиції чи під кутом погляду актуальної проблематики. Головна причина такої переорієнтації полягає в неможливості сучасного дослідника охопити весь масив релевантної літератури різними мовами з відповідного питання. Отака тенденція до мікродосліджень поволи стає властивою й вітчизняним історикам філософії. Інший показовий тренд – увага до аргументації автора, тобто реконструкція такої аргументації в якійсь дослідницькій перспективі. Цього в нас ще замало, але певні кроки зроблено й у такому напрямі. Приємно, що такий вагомий науковий жанр, як рецензії, за останні роки набрав обертів у вітчизняній періодиці. Украй вагомо наголосити, що без рецензій, критичних оглядів, полемічних статей неможливий сам процес наукового дослідження – процес, що передбачає позитивну/негативну критику, спростування результатів дослідження, відповіді на закиди, дискусії між авторами. Водночас така критика цілком може стосуватися й, наприклад, опублікованих українських перекладів, якщо останні не відповідають академічним стандартам чи (крайній випадок) є кривотлумаченнями оригіналу. Зрештою, позитивною тенденцією сьогодення є «відкриття» сучасних, передусім західних, розвідок на ниві історії філософії в їхньому культурному та мовному розмаїтті. Рецепція ліпших зразків таких розвідок, безперечно, сприятиме вітчизняній історико-філософській науці.

7. Як пов'язані рівень перекладних філософських текстів і розвиненість історико-філософських досліджень?

Безпосередньо пов'язані! На жаль, так сталося, що в Україні за останні тридцять років з'явилося чимало перекладів філософських творів, однак їхня якість, м'яко кажучи, не високого рівня. Головні причини тут дві. По-перше, варто визнати, що зі здобуттям Незалежності в нас не було досвіду перекладання філософських/наукових текстів, раніше перекладати українською дозволяли лише деякі праці з естетики, тож і фахівців у цій сфері було обмаль. По-друге, за переклад філософських текстів бралися здебільшого філологи (бо вони знали мови), але філософських знань їм бракувало. Тому вони й перекладали на власний розсуд і смак. З огляду ж на першу причину, тобто відсутність інстанцій, які могли б науково редагувати і корегувати такі переклади, трапилося так, як трапилося: переклади є, але якісно вони незадовільні, бо зроблені непрофесійно. Хоча зараз ситуація, здається, змінюється в ліпший бік, проте й досі видають переклади дуже сумнівної якості.

Але ж переклад – це той перший чинник, який стимулює історико-філософські розвідки! Погоджуючись або не погоджуючись із наявним перекладом, дослідник починає свої розвідки, хоча, звісно, не обмежується цим. Погляньмо на цивілізовані країни. Там існують по кілька перекладів принаймні класичних праць. Тож і не дивно, що рівень історико-філософської науки там на порядки вищий за наш. Не кожен історик філософії може бути перекладачем і, мабуть, не має ним бути, але його мовна компетентність, усе ж, повинна бути такою, щоб він міг аналізувати в оригіналі досліджувані тексти.

8. Найбільші проблеми українських історико-філософських досліджень

Мабуть, у цьому вітчизняна історико-філософська спільнота не дуже відрізняється від української філософської спільноти загалом. Передусім брак поінформованості про те, що роблять, тобто досліджують, колеги не лише в інших містах України, а навіть в інших інституціях того самого міста. Звичайно, кожен робить своє: викладає, пише статті/книги, перекладає тощо, але вся ця діяльність у межах країни зараз стала,

як на мене, дуже атомістичною. В ідеалі мав би бути якийсь центр, який збирав би потрібну інформацію і робив би її публічно доступною. Це стосується як планових НДР в наукових і освітніх інституціях, так і взагалі напрямів, персоналій, спеціалізації тощо в цілій країні. Наприклад, я більш-менш знаю, хто з колег займається в нас філософією Канта, а проте мої пізнання й тут дуже обмежені як інституційною належністю, так і особистими контактами. Якоюсь об'єктивної інформації годі знайти. А якщо хто-небудь зацікавився другою схоластиком, то де йому/їй роздобути потрібну інформацію, до кого він/вона при потребі могли би звернутися?

Інша серйозна проблема полягає в тому, що в нас не ведеться систематична робота зі складання бібліографії вітчизняних історико-філософських досліджень. Така бібліографія, здається, існує лише стосовно історії української філософії, однак тільки до першого десятиліття ХХІ ст. Свого часу в Інституті філософії НАН України була налагоджена ця робота, але в останній час вона підупала. Крім того, каталогізація зроблена в традиційний паперовий спосіб, тож доступна лише вузькому колу працівників. Найголовніше, усе ж, те, що за останній час значно розширилося коло видань і публікацій з історико-філософської тематики, а для врахування цього потрібно створювати електронну версію такої бібліографії. До речі, сюди, як окрему рубрику, можна було би вносити й переклади українською мовою праць філософів, що істотно полегшило б дослідження молодим науковцям.

Зрештою, істотною проблемою наших історико-філософських досліджень є таке специфічне заведення, як неврахування у своїх розвідках результатів досліджень наших колег. Певна річ, якщо ці останні дослідження торкаються тієї самої теми і при цьому їхня наукова цінність варта уваги. Інший бік цієї ж проблеми стосується вже неврахування аналогічних зарубіжних досліджень з відповідної тематики. Інколи складається враження, що ніхто й ніколи до автора N із запропонованої теми не писав. Зрештою, у цьому криється не лише моральна проблема, а й суто наукова, бо ж вимога «ступінь опрацювання проблеми» досі не скасована.

9. Яким є пересічний науковий рівень українських історико-філософських дисертацій, чи потребує він поліпшення і якщо так, то якого?

Науковий рівень справді пересічний, можливо, і дещо нижчий! Про брак мовної компетентності я вже неодноразово згадував і це саме стосується дисертацій. Якщо з англійською мовою справи стоять більш-менш, то про інші сучасні або давні мови цього сказати не можна. Часто-густо забувають, що дисертація – це не лише рукописний текст певного обсягу, оформлений згідно з чинними вимогами. Усе ж дисертація – це передусім результат дослідження, до того ж наукового дослідження, тобто такий результат може бути верифікований/фальсифікований. У нас же стало звичним сприймати дисертації як вираження «творчого бачення», «авторського підходу» чи «інтерпретації автора». Тож і виходить, що замість наукового вузькопрофільного дослідження ми одержуємо невідомо що. Нерідко в нашій літературі не згадуються класичні для своєї царини історико-філософські дослідження, особливо зарубіжні, не кажучи вже про те, що їх варто було би простудіювати.

Інший бік дисертацій стосується досить нагального питання: як теми дисертацій «вписуються» в історико-філософський дискурс країни? Чи потрібен нам черговий опус про казна що, побудований на російських перекладах і самотужки дисертантом трансформований у його текст? Інший казус – дуже «вигадливі» теми захищаються за спеціальністю «історія філософії», хоча вони мають більший стосунок до, скажімо,

культурології. Одне слово, у «цехові» історико-філософських досліджень зараз дуже й дуже бракує майстрів, які вчили б молодь провадити ці дослідження.

10. Чого найбільше бракує історико-філософській освіті в Україні?

Та бракує самої історико-філософської освіти як такої! Те, що в нас так називається, є видозміненим (не завжди в ліпший бік) спадком радянської системи філософської освіти. У певний момент історія філософії в СРСР виокремилася в спеціальну дисципліну, що займалася «лікбезом» при викладанні марксистсько-ленінської філософії. Перед викладачами стояло головне завдання – поінформувати, дати певні відомості, студентам про мислителів насамперед минулого, але – з критичним висвітленням – також і сучасності. Як тоді, так і зараз мало хто ставив перед собою завдання наукового дослідження в рамках університету, що, звісно, мало свої історичні передумови. У кожному разі доводиться констатувати той прикрий факт, що сьогодні в нас історико-філософська освіта не центрована на текстах філософів. Ці тексти ще надто часто не читають в оригіналах, не аналізують їхню аргументацію, не розглядають в ширших інтелектуальних чи культурних контекстах. А саме така практика є нормою в зарубіжних (передусім західних) університетах. Саме неухважність до зорієнтованої на текст культури й робить нашу історико-філософську освіту відсталою.

Рука в руку з цим прямує вже згадувана мовна некомпетентність викладачів. Звісно, не всіх! Але що далі в давнину, то більшою вона є. Мені розповідали кумедний факт, що в одному з провідних ВНЗ України викладач при вивченні філософії Гегеля запропонував студентам порівнювати російський і англійський переклади «Феноменології духу»! Яка наукова релевантність такого підходу? При всій поширеності англійської мови як сучасної *lingua franca*, усе ж, варто пам'ятати про факт «меж мови» (Л. Вітгенштайн) і про центральне значення оригінального тексту саме для історії філософії. Звичайно, хтось наполягатиме на тезі В. Квайна, що філологія не повинна підмінювати філософію. Але ж ми говоримо про історію філософії, яка так чи так викладена певною мовою.

11. Якими є ключові умови розвитку історії філософії як дослідницької галузі в Україні?

Перша ключова умова полягає в залученні талановитої молоді (студентів, аспірантів) до фахового історико-філософського середовища. Таке залучення передбачає участь молодих науковців у поточних або запланованих дослідницьких проєктах. Водночас таке залучення з необхідністю має передбачати формування перспективи на подальшу дослідницьку кар'єру науковців, тобто забезпечення їх робочими місцями у ВНЗ або наукових інституціях.

Друга ключова умова розвитку – критична оцінка дотеперішнього доробку вітчизняних істориків філософії. Ми маємо, зрештою, чітко встановити, що саме в нас досліджене й на якому науковому рівні виконано ці дослідження, а що досліджене мало чи не досліджене зовсім.

Наступна умова полягає в налагодженні комунікації між осередками/центрами/товариствами історико-філософського спрямування з тією метою, щоб результати діяльності вітчизняних фахівців мали якесь подальше практичне застосування. Не лише самі фахові середовища потребують таких каналів комунікації, скажімо, для обміну інформацією про заплановані заходи, але така мережа вагома й у ширших контекстах (наприклад, для написання статей для «Великої української енциклопедії»).

Ще одна умова пов'язана зі співпрацею з бібліотеками країни. Звісно, ми маємо бути дуже вдячні корпорації Google, яка оцифрувала величезний масив класичних текстів і

тим самим зробила неоціненний внесок у вбогі наші книгозбірні. Але оцифрування наших текстів, передусім нашої періодики – це вже наше завдання. Не лише вищезгадане складання бібліографії, але й історико-філософське дослідження передусім вітчизняної філософської думки складно сьогодні уявити без доступу до таких ресурсів. Крім того, законний доступ до повнотекстових періодичних сучасних видань (особливо західних) можливий лише на базі бібліотек. Годі говорити, що без своєчасного ознайомлення зі здобутками зарубіжних, передовсім американських і європейських, колег ми завжди будемо «пасти задніх» у сучасних динамічних процесах і глобальних взаємодіях.

Певна річ, це неповний перелік нагальних умов для розвитку дослідницької галузі історії філософії. Але бодай їхнє часткове виконання дасть змогу істотно змінити стан справ у вітчизняній історії філософії.

Олег Хома

1. Якими були найвагоміші досягнення українських істориків філософії з 1991 року?

На це питання варто відповісти з деяким застереженням, оскільки запропонований мною перелік неодмінно буде позначений моїм суб'єктивним поглядом на стан справ. Отже, українські історики філософії мають цілу низку досягнень, список і характеристика яких істотно перевищили б обсяг цього інтерв'ю. Тому я волю чітко сформулювати моє розуміння «найвагомішого». Я би звернув увагу передовсім на ті явища, що є новими для української історико-філософської науки, яких не було за часів СРСР. Власне, прориви у цих галузях я і вважав би найвагомішими, адже вони створюють нові можливості й розвивають нашу дослідницьку галузь.

Найперше я згадав би про проєкт з перекладу «Європейського словника філософій». Він тривав сім років (2009–2016) і нині маємо солідні 4 томи, присвячені неперекладності ключових понять європейських філософій, що накопичувалася від давньогрецьких часів. Найважливішою, мабуть, особливістю цього проєкту є мультилінгвізм, оскільки кожна стаття передбачає роботу з оригіналами, що представляють принаймні три мови (а незрідка п'ять чи шість). Це є свідченням якісно нового рівня української історії філософії, зокрема, її термінологічних ресурсів, значна частина яких була створена в даному проєкті. Оскільки основне ядро дослідницької групи, що працювала над перекладом, складала саме історики філософії, вони просто засвідчили необхідний рівень кваліфікації. До того ж, у цьому міжнародному проєкті з перекладу французького «Словника неперекладностей» іншими мовами (ідея належить Костянтиніві Сігову) саме українська сторона стала ініціатором і джерелом досвіду для аналогічних дослідницьких груп за кордоном. Варто зазначити, що за рівнем складності й масштабом із цим чотиритомовиком не може порівнятися жодна філософська публікація в Україні.

Хотів би відзначити розвідки, засновані на архівних джерелах. Передовсім ідеться про цілу низку публікацій, здійснених у НАУКМА під науковим керівництвом Марини Ткачук. Це перспективна дослідницька галузь, що виникла в часи Незалежності й нині розвивається вельми активно.

Не можна не відзначити і той факт, що в нас розпочалися активні дослідження східних філософій (звісно, на основі оригінальних текстів), що є істотним оновленням історико-філософської тематики, опрацьовуваної в Україні.

І маю згадати ще одне прикметне явище: рівень історико-філософського опрацювання перекладів класичних текстів, що видаються останніми роками. Цей рівень, звісно, не завжди однаково високий, але іноді він нічим не відрізняється від світового. Досить згадати хоча би зразкову публікацію вибраних творів Гізеля (2009–2011), здійснену під проводом Лариси Довгої, білінгвічні публікації, у тому числі журнальні

(бо власне книг поки видано не надто багато), вироблення певного академічного стандарту публікацій (достовірна текстологія, коментарі, дослідницькі статті, ґрунтовні показники різного типу).

2. Чи доречно говорити про помітні зміни в українській історико-філософській науці за останні 30 років? Якщо доречно, то про які саме і чи на краще вони?

Гадаю, про зміни говорити абсолютно доречно. Спробую стисло викласти головні, на мій погляд, тенденції.

2.1. Методологічна свобода і, що ще важливіше, принципово нова ситуація щодо роботи з оригіналами. Українські історики філософії, хоч і далеко не всі, на жаль, дедалі частіше спираються в дослідженнях саме на оригінальні тексти, а також на провідні світові публікації у відповідній царині. У 60–80-х історико-філософські дослідження в Україні спиралися переважно на російські переклади. Звісно, талановиті люди завжди зможуть висловити щось цікаве й оригінальне, але нині ми дістаємо принципово новий рівень історико-філософської ґрунтовності. Отже, наша історія філософії набуває своїх природних атрибутів, яких вона довгий час була позбавлена. Саме з цією тенденцією я пов'язую головну частку своїх оптимістичних очікувань.

2.2. Утім, цей обнадійливий процес розгортається на тлі не надто веселих реалій. Ідеться передовсім про доволі непевне матеріальне становище філософів, що стало нормою за останні десятиліття й головною, на мій погляд, перешкодою для фахового прогресу (кваліфікований історик філософії – це 15-20 років важкої праці, що не передбачає, наприклад, «перемикань» на заробітки в більш хлібних місцях).

До цього додалася інша тенденція – необґрунтовано швидке зростання кількості офіційних інституцій, що пропонують філософську освіту. Згадаймо, що 1991 року в Україні був один філософський факультет! Нині таких факультетів, відділень, випускових кафедр тощо близько трьох десятків. Обидва ці чинники призвели не стільки до зниження, скільки до розмивання історико-філософських стандартів. Я невисокої думки про ці стандарти в УРСР (фактично йдеться лише про ерудицію на основі російських перекладів), але їх дуже часто таки дотримувалися. Тому існував певний конкурентний відбір і, як наслідок, певний «елітарний» імідж. Нині маємо суто постмодерністську ситуацію «безкритерійного» співіснування всього з усім: солідні дослідження, немислимі в УРСР, сусідять із відвертою халтурою, яка не завжди дотягається навіть до рівня почилої в Бозі «критики буржуазної філософії».

2.3. Перетворення колишньої радянської «історії філософії народів СРСР», що в УРСР зводилася переважно до аналізу текстів «революційних демократів і матеріалістів», зокрема й поетів, на повноцінну історико-філософську дисципліну. Ідеться передовсім про розвиток архівних студій, присвячених дуже далеким від «матеріалізму», але філософськи значущим осередкам XIX–XX ст. Також варто відзначити постать Вілена Горського, чи не єдиного радянського історика філософії, який став справжнім мостом між двома епохами, продовживши в період Незалежності свої студії передовсім з методології історико-філософського дослідження.

2.4. На жаль (принаймні протягом останнього десятиліття) поступово скорочується чи не єдина справжня історико-філософська царина УРСР. Я маю на увазі дослідження й публікацію могилянських філософських текстів XVII–XVIII ст. Зусиллями Павла Копніна ці дослідження дуже активно стартували наприкінці 60-х. Але, парадокс, саме на початку 90-х, тобто за Незалежності, почалася певна стагнація. Передовсім вона зумовлена браком кадрів. Підготувати фахівця, що знається на латині, палеографії, другій схоластиці тощо справді вельми не просто, особливо нині (див. п. 2.2). Без термінових

(бо поки ще є кому навчати!) заходів з підтримки цієї надзвичайно важливої для нас дослідницької сфери, ми легко можемо її втратити.

2.5. Відбулося істотне розширення дослідницької тематики, особливо щодо зарубіжної філософії. Якщо до 1991 року в нас досліджували переважно класичний німецький ідеалізм (та й то здебільшого на російських перекладах), феноменологію (Євген Причепій) і модерну англійську філософію (Георгій Заїченко в тодішньому Дніпропетровську), то нині бачимо також повноцінні розвідки з німецької філософії XVII – поч. XVIII ст., патристики, візантійської філософії, східних філософій, французької модерної філософії, схоластики, філософської герменевтики, деяких аспектів античної філософії. Щодо останньої, як і щодо схоластики, мабуть, маємо найбільші резерви для розвитку, але й в інших царинах теж рано спочивати на лаврах.

2.6. Уперше з'явилася ціла низка перекладів українською мовою важливої філософської класики. Історико-філософські дослідження чи не вперше здобули власне текстологічне підґрунтя. Звісно, існує доволі гостре питання якості деяких із цих перекладів. Але останнім часом ці переклади дуже часто готують фахові історики філософії, що істотно підвищує науковий рівень відповідних видань. Цей процес набуває обертів, найближчими роками варто очікувати на цілу низку справжніх проривів. До того ж, позначилася тенденція фахової критики вже опублікованих перекладів, яку можна тільки вітати.

2.7. Останнім часом склалися умови для дослідження новітньої української філософії, і то не лише 20–30-х, а й 50–80-х рр. Звісно, це місія переважно для молодого покоління, що має таку перевагу, як історична дистанція. Утім, такого роду тенденція свідчить про зростання саморефлексії в межах філософської спільноти, що не може не обнадіювати.

2.8. Історія філософії нині набуває своєї популярної іпостасі, стаючи частиною просвітницьких проєктів, орієнтованих на неакадемічну публіку. Це тенденція останніх шести років, яка в перспективі обіцяє розширити присутність історії філософії в публічному просторі, зменшити залежність від бюрократичного регулювання й відкрити перспективи для вельми масштабних проєктів.

3. За роки Незалежності українські історико-філософські дослідження в цілому прогресують, стоять на місці чи регресують у порівнянні з радянським часом?

Якщо давати загальну оцінку, то, на мою думку, ці дослідження загалом прогресують, безперечно. Однак не без локального регресу в деяких аспектах (див. відповіді на питання 1-2).

4. Яку суб'єктність має нині українська історико-філософська спільнота?

Якщо під «суб'єктом» тут розуміти спільноту (формальну чи неформальну), члени якої усвідомлюють свою приналежність до неї, свої спільні інтереси і здатні колективно діяти задля досягнення цих інтересів, то, звісно, ми не можемо говорити про суб'єктність «української історико-філософської спільноти». Як не можемо говорити і про суб'єктність «української філософської спільноти» в цілому. Ця несуб'єктність є в нашому випадку, так би мовити, структурною частиною нашої історичної спадщини.

Коли ми говоримо про спільноту такого рівня, легко слідувати два аспекти: інституційний і усвідомлювальний. Спочатку про перший. Не обов'язково філософам чи історикам філософії бути об'єднаними в якійсь «супер-організації» з членськими квитками, внесками і статутом. Понад те, наявність такої структури свідчила б радше про удаваний характер такої «спільноти», що яскраво засвідчує практика Філософського товариства СРСР, створеного 1971 року. Ішлося про ще один формальний придаток

системи, що прагнула все тотально «організувати». Натомість справді суб'єктні філософські інституції в усі часи були результатом самоорганізації на основі спільної діяльності, спільних цілей тощо. Звісно, такі інституції мають характеризуватися не просто тяглістю (бо вони можуть і не мати великої історії), а існувати в культурному просторі, якому притаманна *традиція тяглості й самоорганізації*: деякі інституції можуть існувати тривалий час, деякі – зовсім нетривалий, деякі – виникати, деякі – зникати, але суть в тому, що такі інституції завжди є, постаючи результатом активної волі тих, хто їх створює.

Ця горизонтальна активність є запорукою міцної ідентичності, усвідомлення кожним членом спільноти своєї приналежності до неї, спільних цінностей та інтересів. Такий тип самоусвідомлення забезпечує можливість *активно діяти*, обстоювати декларовані цінності й інтереси. Самоорганізована інституція плюс самоусвідомлення її учасників, власне, і забезпечують те, що можна назвати суб'єктністю спільноти. Отже, ідеться не просто про інституції як центри організації конференцій та інших форм спілкування дослідників. Ідеться також про суто соціальну активність, готовність обстоювати умови своєї дослідницької діяльності.

З цього випливає, що «історико-філософська спільнота» (як і «філософська» загалом) може бути суто віртуальною, розмаїтим конгломератом активних спільнот. Як оприявлена сила вона може виявляти себе на рівні якихось найглибших базових інтересів, що стосуються історико-філософської справи як такої. У дослідницькому плані це стосується питань загальної методології. У соціальному – базових інтересів, суспільного статусу історико-філософської справи й можливостей її здійснювати та розвивати.

Філософська спільнота в СРСР не була самодіяльною, за винятком кількох «напівандерграундних» винятків. За тих умов масова самоорганізація в цій чутливій царині була немислима. Отже, ми не мали традиції, що забезпечує життєздатний інституційний рівень. Тому не варто говорити і про самоусвідомлення: філософи УРСР були соціально розпорошеними, а разом їх тримали тільки місця працевлаштування. Це була соціальна група, приписана до «робочих місць» і обмежена лише їхньою сферою. Ідеться про поглиненість «кафедрою», «відділом» тощо, що є частинами глобальніших бюрократичних структур. Зрештою, маємо суто формальну спільноту, приписану до цих структур і детерміновану їхніми «інструкціями». А головне – цілковито залежну від бюрократичної «волі». Показовими є події 2015 року, коли чергова «реформа», що фактично позбавила філософію інституційного місця в системі освіти (це місце нині зберігається лише за інерцією, з точки зору права існування філософських кафедр у більшості університетів нині не є обов'язковим). Філософи виявилися практично неспроможними усунути цю загрозу, хоча й окремі групи продемонстрували певну активність. Тоді наочно виявилось, що спільноти, з голосом якої рахувалася б освітянська влада, просто не існує. Це і є стартовий пункт, з якого, на мій погляд, варто описувати ситуацію.

Ту низку історико-філософських товариств, що виникла за період Незалежності, можна розглядати радше як крок у правильному напрямі, але не більше. Вони нечисленні, не надто добре організовані й можуть розглядатися радше як групи активних індивідів, що інколи знаходять спільні точки дотику. Але маємо ту тенденцію, що процес консолідації цієї частини історико-філософської спільноти нині демонструє позитивну, хоча й не достатньо швидко, динаміку. Вона полягає в тому, що ми маємо спеціалізований історико-філософський журнал, реальні (хоч і не надто поширені) практики належного рецензування, нові канали самовідтворення спільноти (на кшталт

Школи перекладачів, яка має запрацювати цієї осені з ініціативи фундації «Міжвухами» – абсолютно нове явище в новітній історії нашої спільноти). Але ці позитивні тенденції поки не набули належного масштабу.

Український філософський фонд слід розглядати як найперспективніший проект зі здобуття суб'єктності вітчизняною філософською спільнотою в цілому. Але, сутнісно, його діяльність пов'язана з тими самими недоліками, що й діяльність згаданих товариств. До того ж, оскільки УФФ діє як парасолькова організація, що охоплює низку регіональних осередків і згадані вже товариства, він природно має реалізовувати масштабні проекти. Протягом багатьох років на такі проекти йому хронічно бракує коштів, звідси і відповідний результат.

Отже, загалом можу сказати, що суб'єктність української історико-філософської спільноти, як і філософської спільноти в цілому, є справою майбутнього. Нині маємо лише деякі передумови такої суб'єктності, тож попереду ще багато роботи.

5. Якими є відмінні риси якісного історико-філософського дослідження сьогодні?

6. Які сучасні тенденції у світових історико-філософських дослідженнях уже стали частиною інструментарію вітчизняних фахівців? Які з них ще тільки мають бути запроваджені?

Я гадаю, що сучасні історико-філософські дослідження, вельми розмаїті й багатогранні, усе ж, можуть бути зведені до певної спільної основи. Точніше – до дуже загальних спільних тенденцій. Головною з них нині є, на мій погляд, відмова від історизму. Історія філософії (принаймні на дослідницькому рівні) не тяжіє нині до великих ретроспектив à la Гегель, Маркс чи Гайдегер, тобто до з'ясування «сутності» історико-філософського процесу в цілому. Натомість зросла повага до тексту, до деталей, до тих важливих елементів, без яких достовірне послуговування історико-філософським матеріалом просто неможливе.

Тому, на мій погляд, сучасний ідеал історико-філософського дослідження найкраще *відображає* методологія Жан-Люка Марйона, який запропонував чотири важливих принципи: (1) буквальність: жодного твердження без опори на достовірний оригінальний текст); (2) вичерпність: загальність висновків не може перевищувати обсяг опрацьованих текстів; наприклад, не можна робити загальні висновки стосовно вчення якогось автора, якщо не опрацьовані всі без винятку відомі тексти цього автора; (3) контекстуальність: якомога повніша реконструкція джерел даного вчення, впливів, дискусій, історичного контексту, біографічних обставин, кола читання тощо; (4) врахування спекулятивних інтерпретацій: історик філософії має враховувати всі тлумачення даного вчення великими мислителями пізніших часів, навіть якщо ці тлумачення не завжди об'єктивні а іноді й відверто помилкові.

Зрештою, Марйон тут не відкрив нічого нового, його заслуга – у поєднанні цих шанованих і раніше принципів у один перелік. Як на мене, чимало справді кваліфікованих вітчизняних колег орієнтовані на подібну ж загальну методологію. Отже, ми можемо говорити, що остання представлена у вітчизняному дослідницькому середовищі, хоч і далеко не завжди домінує. Також у нас представлена методологія аналізу неперекладностей як саме історико-філософського інструменту. Деякі наші колеги також опановують т.зв. «аналітичну історію філософії», що урізноманітнює наш дослідницький спектр. Утім, цей підхід, як на мене, дедалі більше розчиняється в менш екзотичних підходах, принаймні більшість провідних історико-філософських праць в англосаксонському світі нині орієнтовані на принципи, ніби запозичені в Марйона.

7. Як пов'язані рівень перекладних філософських текстів і розвиненість історико-філософських досліджень?

Якнайтісніше. Згадаймо, що про масову появу українських перекладів філософської класики можна говорити, починаючи з другої половини 90-х. Головним двигуном цього процесу була видавнича програма фонду «Відродження». Але більшість тогочасних перекладів зроблені філологами, а не філософами. Чому? А тому, вочевидь, що наша філософська спільнота так і не спромоглася тоді відповісти на цей виклик, оскільки досвід роботи з іншомовними оригіналами мали лічені одиниці. Нині ж справою перекладу займаються переважно історики-філософії (варто згадати новітній перекладацький проєкт, ініціатором якого був Павло Гайдай), що засвідчує зовсім інший рівень спільноти, ніж у 90-х. Переклади ніколи не будуть ідеальними, вони пов'язані з неминучими змістовими втратами. Але компетентні історики філософії тільки й можуть забезпечити належну осмисленість перекладацьких інтерпретацій.

8. Найбільші проблеми українських історико-філософських досліджень

1. Розмите експертне середовище. Оскільки експертом за наших умов може бути фахівець будь-якої кваліфікації, який відповідає низці суто формальних критеріїв, якість результатів такої експертизи (рецензування статей, книг, результатів виконання дослідницьких тем, дисертацій тощо) ніколи не є гарантованою. А експертиза, від якої можна очікувати чого завгодно, не відповідає власному поняттю.

2. Несолідарна спільнота, що не може забезпечити належний академічний етос як повсюдну норму.

3. Непевний рівень матеріального забезпечення дослідників, що не дає можливості приділити дослідженням належний час.

4. Відсутність вакансій, що забезпечують професійну перспективу молодим дослідникам. Спільнота практично не оновлюється вже доволі тривалий час і наслідки цього не важко передбачити.

5. Необов'язковість добрих дослідницьких стандартів, передовсім щодо наукової новизни й методологічної ґрунтовності. Велика кількість публікацій, які по суті є не дослідницькими, а радше реферативними. Активне послуговування подвійним перекладом і не усвідомлення того, що він одразу знецінює результати будь-якого історико-філософського дослідження.

6. Автаркія дослідників, які рідко включаються у фахові дискусії у відповідних галузях на тому рівні, на якому ці дискусії актуально тривають на світовому рівні. «Вперше в Україні» ми давно мали б замінити на просто «вперше». Недостатня залученість вітчизняних дослідників у міжнародні дослідницькі проєкти, конференції тощо.

9. Яким є пересічний науковий рівень українських історико-філософських дисертацій, чи потребує він поліпшення і якщо так, то якого?

Я досить давно не опоную на захистах дисертацій, проте, звісно, знайомлюся з новими працями. Моє враження можна виразити тезою, сформульованою вище (див. п. 2.2). Ми бачимо дуже різні дисертації, витримані, м'яко кажучи, у дуже різних парадигмах. Враховуючи нашу «безкритерійність», це анітрохи не дивує. Офіційні критерії є суто формальними й не можуть завадити не те що низькому рівневі, але й навіть відвертому шахрайству. Зрештою, це закономірно, бо бюрократичне регулювання наукової праці не є і не може бути практично придатним, це стратегія з нульовою ефективністю. Натомість неформальні критерії, на яких тримається науковий світ (дійсно

фахова експертиза, репутація (у т.ч. й колективна), конкурентні умови), у нас не працюють через зародкову суб'єктність спільноти (див. відповідь на питання 4).

Наша спільнота є глибоко неоднорідною, як за цінностями, так і за фаховою придатністю. За роки Незалежності сформувалося вже кілька поколінь носіїв наукових ступенів і вчених звань, що не відповідають базовим критеріям історико-філософської компетентності. Звісно, яблуко від яблуні далеко не падає. Тому що менш кваліфікованим є науковий керівник чи консультант, то більша ймовірність, що з його рук вийде щось ще менш кваліфіковане (бо учень найчастіше таки не більший за свого вчителя). Саме тому захист історико-філософської (і не тільки) дисертації в Україні загалом потребує тільки двох чеснот – наполегливості й інстинкту самозбереження, усі інші не обов'язкові. Будь-яка дисертація, автор якої мав достатній запас міцності, щоб обійти всі бюрократичні запобіжники й не втрапив у надто гучний плагіатний скандал, приречена в нас на успішний захист. Добрим у цьому може бути тільки одне: пристойні дисертації теж мають шанс бути захищеними. Зараз дуже важко прогнозувати, скільки триватиме в нас цей специфічний, не зовсім літарівський, «стан постмодерну».

10. Чого найбільше бракує історико-філософській освіті в Україні?

Головною проблемою історико-філософської освіти, на мій погляд, є головна проблема переважної більшості українських університетів. Вони практично втратили той гумбольдтівський дух поєднання навчання з дослідженням, який знаменував появу нового університету в XIX столітті. На наших філософських факультетах здебільшого «вчать», тоді як активне залучення студентів до повноцінних дослідницьких проєктів стримується банальним браком таких проєктів. На папері навчання є «гумбольдтівським», у реальності – анітрохи. Повернення до принципу навчання через дослідження потребує тотальної перебудови освітнього середовища, передовсім – кадрової. І, певна річ, запровадження тих конкурсних засад (у тому числі й на студентському рівні), які вже давно не зустрічаються на практиці.

11. Якими є ключові умови розвитку історії філософії як дослідницької галузі в Україні?

Ключовою умовою розвитку, на мій погляд, є подальша консолідація тієї частини спільноти, яка визнає добрі академічні стандарти й має відповідний фаховий рівень. Саме ця частина спільноти, за підтримки здорових сил громадянського суспільства, зацікавлених у розвитку вітчизняної інтелектуальної культури, може стати невід'ємною частиною світової історико-філософської науки й забезпечити розвиток останньої в Україні. Саме так можна зарадити проблемам, відзначеним у питанні 8.

Одержано / Received 18.08.2021

Serhii Yosypenko, Viktor Kozlovskiy, Oleksiy Panych, Vitali Terletsky, Oleg Khoma
Historico-philosophical Research in Independent Ukraine (expert poll)

An expert poll of *Sententiae*.

Сергій Йосипенко, Віктор Козловський, Олексій Панич, Віталій Терлецький, Олег Хома

Історико-філософські дослідження в незалежній Україні (опитування журналу *Sententiae*)

Опитування журналу *Sententiae*.

Serhii Yosypenko, Doctor of sciences in philosophy, Vice Director, Hr. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine.

Сергій Йосипенко, доктор філософських наук, заступник директора Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

e-mail: serge.yosypenko@ukr.net

Viktor Kozlovskiy, PhD, Associate Professor, Department of Philosophy and Religious Studies, National University of Kyiv-Mohyla Academy.

Віктор Козловський, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА.

e-mail: logos@voliacable.com

Oleksiy Panych, Doctor of sciences in Philosophy, PhD in Philology, Leading Researcher at Scientific Edition Association "Spirit and Letter" (Kyiv).

Олексій Панич, д. філос. н., канд. філ. н., провідний науковий співробітник науково-видавничого об'єднання «Дух і Літера» (Київ).

e-mail: panych@yahoo.com

Vitali Terletsky, PhD in Philosophy, Senior Researcher, Department of the History of Ukrainian Philosophy, H. Skovoroda Institute of Philosophy, the National Academy of Sciences of Ukraine.

Віталій Терлецький, канд. філос. н., старший науковий співробітник відділу історії філософії України, Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

e-mail: terletsky.vi@gmail.com

Oleg Khoma, Doctor of sciences in philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Humanities at Vinnitsia National Technical University.

Олег Хома, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: quid2anim@gmail.com
